

KOMÁROM

IV. BÉLA ALATT.

Pályadíjat nyert értekezés.

Irta:

TAKÁTS SÁNDOR.

KOMÁROM,
NYOMATOTT ZIEGLER KÁROLYNÁL
1885.

Általánosan elismert követelménye a történelemnek, hogy a történetíró eredeti kútfőket használjon a kutatásoknál és semmit se állítson, ami hitelt érdemlő kútfők alapján nem igazolható; mert csak az érdemel hitelt, ami a forrásokból bebizonyítható.¹⁾ Fölötte megvan tehát nehezítve a kutatónak feladata, ha kénytelenek a forrásokat nélkülözni, illetve, ha olyanok nem is léteznek. Fájdalommal kell bevallanunk, hogy városunk Árpád-kori történelménél ez utóbbi eset forog fent; mert egyetlen sort sem birunk Komáromnak ez időszakba eső multjáról, mely némi világot vetne őseink itteni viszonyára s fejlettségünk állapotára. S ha mindamellett képesek vagyunk mégis némely korszakoknak homályos képét adni, azt a királyaink által adott, s mai napig fentmaradt privilegiumoknak köszönhetjük, melyek mint a társadalmi viszonyok fejlődésében ekkor még irányt adó befolyások, nem ritkán érdekes világot vetnek a városok beléletére és szervezkedésére is; ami nagyon természetes; mert a kezdetlegesség stádiumaiban a művelődés- és fejlődésre való törekvés lehetőségének ekkor még a

¹⁾ Dr. Kerékgyártó Árpád. Magyarország művelődésének történelme. 3. l.

szabadalmak voltak első követelményei, ezek adták meg a közigazgatási szervezet azon lényeges exigienciáit, melyek a hatósági jog, az önrendelkezés és a törvénykezési szabadság elnyerése után a falut várossá fejlesztették. Ép azért — eléggé hangsúlyozva a királyi szabadalmak fontosságát — minden igyekezetünket oda kell fordítanunk, hogy azokat összegyűjtve, lehetőleg egy egészszé öntsük, s így — nem rendelkezvén egyéb adattal és hagyomány-nyal — ezek segélyével alkossuk meg Komáromnak Árpád-kori történelmét! Habár az ezek segélyével eszközölt leírás nem is fog teljes képet nyújtani, arra tán mégis elegendő lesz, hogy városunknak ez időbe eső multja iránt némi érdeklődést keltsen.

A kor, melyet itt ismertetni szándékozom, negyedik Béla uralkodásának ideje, mely nemcsak azért legfontosabb ránk nézve; mivel ő alatt nyerte meg Komárom a városi jogokat, hanem azért is, mivel aránylag az ő idejéből birunk városunk Árpád-kori történelmére a legtöbb adatot, s így a lelkiismeretes kutatás, ha nem is bő; de mindenesetre fontos és érdekes eredménnyel kecsegtet. Ezt tekintetbe véve, szinte csodálnunk kell, hogy eddig még senki sem akadt, ki e kort tűzetesebben ismertette volna, már csak azért is; mivel az erre vonatkozó okmányok sok tekintetben általános érdekű dolgokat rejtenek magukban. Birunk ugyan egy munkát, — névleg Fényes Elek Komárommegye leírását — melynek rendeltetése lett volna Komárommegyének és székvárosának multjával tűzetesebben foglalkozni; sajnos, a munka írója azt nem

tette; mert mindössze alig harmincz lapot szentel a megye és székvárosa egyesült történelmének! ez még hagyján! de még e rövid ismertetése is hemzseg a chronologiai, statisztikai és egyéb hibáktól; s nem ritkán annyira megy a fölületességben, hogy még köztudomású dolgokat is elferdítve ad.²⁾

Így a többi között azt írja, hogy 1331-ben nyerte el Komárom a szabad végrendelkezési jogot, holott ezt már Béla 1265-ben megadta³⁾ — Tamásnak 1277-iki okmányában „mansio,“ „curia,“ „census regius“—ról beszél, holott ilyenről Tamás bán szabadalom-levelében szó sincs, s ez így megy az egész műben. Azonkívül a legtöbb okmányt eredeti értelméből kiforgatva adja. A megye történelmét is részint hiányosan, részint az igazságtól eltérőleg mutatja be. Hogy többet ne említsünk, 1214-től 1333-ig csak 5 főispánról van tudomása, s azokat akkép sorolja fel, mintha több nem is lett volna, holott ez időben a következők is főispánok voltak: Sándor, 1236.⁴⁾ Tetus, 1244.⁵⁾ Hermannus, 1273. előtt⁶⁾ Tamás, 1277.⁷⁾ Pál, 1300.⁸⁾ Miklós, 1322—24-ig.⁹⁾ Donch, 1333.¹⁰⁾ János, 1373.¹¹⁾, (ki Komá-

²⁾ Még a nagy földrengés idejét is július 18—19-ére teszi; holott a város már június 28-án romokban hevert.

³⁾ *Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae. Concinnata a Stephano Katona. Tom. VI. pag. 44—48-ig.*

⁴⁾ *Codex Diplomaticus Hungariae* IV. 1. 67. l.

⁵⁾ *Cod. Dip.* IV. 1. 348. l.

⁶⁾ Fejér *Cod. Dip.* V. 2. 123. l.

⁷⁾ Fejér *Cod. Dip.* VI. 2. 401. l.

⁸⁾ Fejér *Cod. Dip.* VII. 2. 304. l.

⁹⁾ Fejér *Cod. Dip.* VIII. 2. 328. l. és VIII. 2. 611. l.

¹⁰⁾ Fejér *Cod. Dip.* VIII. 3. 692. l.

¹¹⁾ Fejér *Cod. Dip.* IX. 4. 489. l.

rom és Zólyom főispánja volt). Fényes szerint 1333. Zámbó Miklós tárnokmester lett volna a főispán; de ez nem lehetséges, mert okmányaink szerint kétségbevonhatlanul Donch volt a főispán, sőt Zámbó tárnokmester sem lehetett ez időben, mert 1336-ig Demeter volt a királyi tárnokmester.¹²⁾ Ilyen s másféle hibákkal van tele e munka, melyeknek kimutatása nem lévén célunk, áttértünk tulajdonképeni tárgyunkra.

Kevés városnak van hazánkban a kulturai fejlődés és az anyagi jólét követelte hypotesiseknek annyira megfelelő fekvése, mint Komáromnak. Természet által védett helyzete, a Vág és Nyitrahozi közelsége, de főkép az egyesült Dunaágak melletti fekvése Magyarország egész észak-nyugati kereskedelmét kezeibe adák, sőt még Mosonynyal is összeköttetésbe hozzák, amennyiben a Dunának főága ekkor még Mosony alatt ment el s innét egy ága — „Csallóvíze“ névvel — Pozsony felé folyt s Komárommegyében a Cseklészi vízzel egyesülten ömlött a Dunába. (Ezen Csallóvíze és a Duna által képeztetett a Csallóköz.)

Így állván a dolog, nem kell csodálnunk, hogy Komárom már szent István alatt kiterjedt kereskedelemre tett szert s már ez időben gazdag vásár- és révjövedelmei voltak, melyeket István 1037-ben a bakonybéli monostornak adományozott;¹³⁾ tehát

¹²⁾ Demetrius Magister Tavernicorum Cod. Dip. VIII. 1. 438. l. és VIII. 4. 161. l.

¹³⁾ Damiani Fuchshoffer Monasteriologiae Regni Hungariae Tomus 1. 158—164-ig l. „tributa de foro Reginae, et de foro zill et de portu Arpas in Rába, de portu et de foro in Camarin.

már ekkor nevezetes hely volt városunk, mert holmi falunak nem igen van oly rév- és vásárjövödelme, melyet a bőkezűségről ismert István királyi adománykép adhatna; pedig a dotatiókról szólva, ki is mondja, hogy regiis munificentis sicut potui dotavi.¹⁴⁾

Az, hogy Komárom már szent István alatt vásárjoggal birt — melylyel különben a legtöbb esetben csak városok ruháztattak fel — bizonyítéka annak, hogy már előbb is kellett valamilyen szabadsalommal birnia, amelynek alapján tett szert ekkori kiterjedt folyami kereskedésére, s az ebből származó bő jövedelemre.

Tudva azt, hogy Komárom első lakói nagyrészt magyar nemesek voltak, önkénytelenül is felmerül az a kérdés, kik folytatták itt ez élénk kereskedést? A feleletet megadja Anonymus, azt mondván, hogy a kereskedelem nagyrészt a zsidók és az izmaeliták kezeiben volt,¹⁵⁾ amit eléggé bizonyítanak első királyainknak okmányai is, kik, hogy a zsidók és izmaeliták csalásainak véget vessenek, szigorú törvényeket adtak ki ellenük¹⁶⁾ s a vásárokat vasárnapról szombatra tették át. Hogy pedig Komáromban a zsidók és izmaeliták sürűen laktak

¹⁴⁾ Úgy látszik, erről nem volt tudomása Korabinszky-nak, ki a „Geographisch-Historisches und Producten-Lexicon von Ungarn“ című művének 316-ik lapján azt írja, hogy Komárom 500 esztendeig (?) mint csekély falu szerepel. E téves állítást utána írta Vályi András Magyar universitásbeli professor is munkája 397-ik lapján.

¹⁵⁾ Anonymus *Belae regis Notarius* cap. 57.

¹⁶⁾ Fessler I. 531. 1. Thuróczy I. II. cap. 45. és Horváth M. Az ipar és kereskedelem tört. XIV. sz. 192. l.

az Árpádok alatt, annak eklatans bizonyítéka, hogy még a komáromi várat, a hozzátartozó várbirtokkal együtt hatalmukba tudták keríteni,¹⁷⁾ a kereskedelmet pedig csaknem kizárólag kezeik közt tarták. Csak a későbbi bevándorlásoknál csökkent meg némileg befolyásuk e tekintetben; amennyiben a németek és az olaszok vetélytársaik lőnek. Ezek a nem nemes, de személyi és tulajdoni szabadsággal bíró jómódú idegenek eszközölték nagyrészt, hogy a városok fejlődése és kereskedelme nagyobb lendületet vett és hogy a lakosság között a vagyonság kezdett jobban lábra kapni!

A mily fontos szent István alapító levele Komárom ez időszakba eső fejlettségének meghatározásánál, ép oly fontos Geyzának 1075-ben kiadott garam-szent-benedeki apátságot alapító levele városunk környékének megállapításánál; amennyiben ez okmány több oly helynevet sorol fel, melyek mint ma is létező helységek, régiségüknek s városunkhozi viszonyuknál fogva történelmünkben meglehetősen szerepet visznek. Ilyenek első sorban Udvard (hudoord), melynek lakói királyi udvarnokok voltak, földesura azonban 1268-tól fogva az esztergomi érsek volt. Azután Fűs (fius) és Billeg (bileg), mely utóbbi XIII. századi okmányok szerint Billen név alatt is szerepel s végül Naszály (nazal) és Zsitvató (situatuin). Mind e helységeket I. Geyza a szent-benedeki apátságnak adományozta a komáromi határban fekvő három ekényi földdel¹⁸⁾ és a zsitvatói halászzattal együtt.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Fejér Cod. dip. IV. 3. 443. és kör. I.

¹⁸⁾ Egy ekényi föld. 110—150 holdat tesz ki.

¹⁹⁾ „In camarum trium aratorum terram, sequis flumen

Amint a két felhozott okmányból meggyőződhetünk, Komárom területe s vidéke királyi birtok volt, melyből később is hol egyik, hol másik királyunk ajándékoz el egyes részeket részint ideiglenes, részint örök adománykép! Az adományozásokról azonban határozott adataink nincsenek; mert a néhány homályos birtoklási ügyön kívül, *) I. Geyzától egészen IV. Béla trónraléptéig semmiféle okmánynyal nem birunk Komárom s vidékének multjára vonatkozólag!

Egészen másképp áll a dolog IV. Béla trónraléptétől fogva; ő ugyanis mindjárt kormánya elején a királyi adományok rendezése, — az eddigi ügykezelés megváltoztatása — és az elidegenített birtokok visszaszerzése által, majd a szerencsétlen a tatárjárás megszünte után az ország reconstitúciójában rendkívüli erélyt fejtván ki, ²⁰⁾ nagyszámú okmánynak lón kiadója, melyek közt igen sok, sőt mondhatni aránylag legtöbb Komáromra s a hozzá tartozó várbirtokokra vonatkozik.

Ilyen mindjárt az 1239. okt. 14-én kiadott adomány-levél, melylyel Béla mintegy másfél ekényi földet hágy Mátyás gróf birtokában, azon általa *danubii et piscacionem in eodem danubio, in loco qui dicitur waguin. In situatuin dedi undecim domus piscatorum, etc. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ferdinandus Knauz Tom. I. 53—60.*

*) *Vestigium diplomatis Sancti Ladislai circa 1094. mentalis inter possessionem monasterii de Bakonybél et Lovászpátony Hieronymi Kolos de nema Cod. dip. VII. 1. 1371.* Ilyennek vehető az 1158. okmány is, melylyel a zsitvatői és a dunai várnak a nyitrai egyháznak adatik.

²⁰⁾ Bartal: *Commentariorum ad Historiam status iuris-que publici Hungariae* II. 146. l.

már előbb is birt öt ekényi komárommegyei területből, mely eredetileg Zulgageur (Szolgagyőr), Bana és Komárom várához tartozva, a várjóságok rendezése alkalmával elvétellett ideiglenes birtokosától, és a fentjelzett terület kivételével e várakhoz visszakapcsoltatott. ²¹⁾

Ez okmány ama birtokvisszatételek egyikét tárgyalja, melyek annyira elkeserítették a főurakat, hogy még Gergely pápához is folyamodtak orvoslásért, s a tatárjárás kitörése alkalmával pedig magára hagyták Bélát. ²²⁾ E magatartásuk folytán nagyrészt ők lőnek okai hazánk elpusztulásának.

A tatárjárásról lévén szó, Komáromra vonatkozólag is meg kell egyet-mást jegyezni! Nézetem szerint nagyon egyoldalúlag járnak el a történetírók, midőn a tatárjárást az egykorú írók nyomán akkép adják elő, mintha az néhány vár kivételével az egész ország megsemmisítését, s a lakosok nagy

²¹⁾ Invenimus quandam terram nomine Auala, ad quinque aratra sufficientem, in comitatu de Kamarum existentem, ad castrenses de Zulgageur et de Bana et ad castrenses praedicti castris Kamarum communiter pertinentem, a Mathia Curiali comite Archiepiscopi Strigoniensis possessam, quam iudices nostri, ad revocanda Jura Castrorum constituti, castris restituerunt antedictis.

Verum quia idem Mathias comes propter terrae defectum servitium Ecclesiae, terra unius aratri et dimidii de terra supranominata sibi duximus relinquendam. — Knauz Monumenta Eccl. Strigon. 339.

²²⁾ A pápa maga is a főurak részén volt s Isten elleni bűnnek nyilvánította Béla eljárását. Nem csoda tehát, hogy a haszonleső főurak ezáltal is biztatva, még jobban kikelték ellene s egész nyíltan pártot ütöttek a különben egészen jogos birtokvisszavétel miatt, melyről oly találóan mondja Rogerius: „*Ez a kesere, ez a kard, mely a magyar urak szívét átdöfte.*“

részének kiírtását vonta volna maga után! Ha szorgalmasan kutatunk, bizony sok oly dologra akadhatunk, melyeket sehogy sem lehet összhangzásba hoznunk Rogerius és Tamás spalatoí archidiaconus leírásaival! Akárhogy vesszük ugyanis a dolgot, csak arra az eredményre jutunk, hogy a tatárdulás minden vadsága mellett sem volt oly kiterjedt és általános, mint a hogy azt az események által elrémített szemtanú Rogerius írja! Igaz, hogy temérdek kárt tettek és sok ezer embert legyilkoltak; igaz, hogy a nép ajkán még imában is sokáig hangzott:

Ó kegotlen Tatoroc
oda uagnac a uarok
a nemes Urasagoc
a segon iobagoc
yfyok es leanioc
ty kegotlen Tatoroc
pokobboly hoheroc
ivijon ratoc az atoc
Amen! ²⁸⁾

De ha a lakosság nagy részét legyilkolták, mikép lett volna lehetséges Bélának mindjárt a tatárdulás után Bécs alatt 1253-ban 80 ezernyi, 1260-ban

²⁸⁾ A „Nemzeti Muzeum“ XIII. századi codexéből:

Oh kegyetlen tatárok
Oda vannak a várók
A nemes uraságok
A szegény jobbágyok,
Ifjak és leányok
Ti kegyetlen tatárok
Pokolból! hóhérok,
Jöjjen rátok az átok.
A men!

a Morvánál 100 ezernyi sereggel megjelenni, holott a Sajóhoz a tatárok ellen csak 65 ezer embert tudott vezetni?

Azt csak nem tehetjük föl, hogy e roppant hadak tisztán kunokból állottak? A képes Krónikában is az áll, hogy „sokkal többen veszték el éhen, mint amennyien fogságba hurezoltattak és fegyverrel megölettek!” Az, hogy Béla visszatértkor maga mondta, miszerint az ország sok vidéke lakatlan, nem sokat bizonyít; mert hisz' a tatárdulás előtti adománylevelekben is számtalanszor ajándékoztatnak oly területek, melyek lakosság nélkül szűkölködnek! S vajjon nem fényes bizonyítéka-e állításomnak Komárom és vidékének úgyszólván teljesen épen maradása?

Mert hisz tény, hogy a tatárdulás után csupán az alsó Csallóközben negyvenhat virágzó falu volt, ott, ahol most mindössze alig van husz! ²⁴⁾

Sőt maga Komárom sem esett a tatárok kezei közé. Ezt bizonyítja negyedik Bélának 1245-ben „Folwyne” számára kiadott adománylevele, ²⁵⁾ mely röviden ezeket tartalmazza: „adjuk tudtára mindenkinek, akiket illet, hogy mivel a mi hű szolgánk Folwyné a tatárok betörése alkalmával Komárom várunkat megerősítve udvarnokainkat és más igen sok népet megmentett, mi, mint akiknek a királyi

²⁴⁾ Fejér Cod. dip. IV. 3. 443. l. és köv. az okmányról alább még bőven leendő szó.

²⁵⁾ Fejér Cod. dip. VII. 3. 26. l. Bela R. H. (Fideli suo Folwyne, qui castrum Comarum in pestifero Tartarorum adventu saluum conservaverat, donationes impertitur: Bela Dei gratia Hungariae Dalmaciae, Croacie, Rame etc. omnibus fidelibus salutem in Domine.)

méltóság hivatása szerint kötelessége az egyeseknek érdemeit kellőleg jutalmazni, ezen fentnevezett Folywyne hívünknek és törvényes utódainak adjuk örökös birtokkép a komárommegyei Hetény (heten) faluban fekvő lakatlan területet, melynek egyik része két ekényi kiterjedésben Komárom, másik része pedig három ekényi terjedelemben Bana várához tartozik. E terület tényleges birtoklásába, hívünk Tetus, Komárommegye főispánja által rendeljük őt beiktattatni“.

Ezen adománylevélen kívül még több okmánynyal is bírnak, melyek ugyancsak azt engedik következtetni, hogy városunk vidéke ment maradt a tatárpusztítástól! Ezt bizonyítja különben az is, hogy Béla a tatárok kivonulása után hosszabb ideig tartózkodott Komáromban és vidékén, s ugyanitt több magán ügyben ítéletet is hozott.²⁶⁾ Már, hogy egy teljesen elpusztított városban vagy vidékein mit kereshetett volna Béla, azt nehéz volna kitalálni!

Az adománylevelek közül, melyeket Béla a tatárjárás után a komáromi várbirtok egyes részére vonatkozólag kiadott, csak a következőket emeljük ki: Ránk nézve az első és mindenestre legfontosabb a Hénok zsidónak tett adományozás. Béla király 1239. december 10-én nyert felhatalmazást IX. Gergely pápától, hogy a közjövedelmeket a zsidóknak bérbe adhatja. Úgy látszik, ezzel a szabadsággal élt akkor is a király, midőn mindjárt a ta-

²⁶⁾ Nagy Imre „Monumenta Hung. Hist.“ Tom. VI. 29. dipl. Több ily okmánynyal is bírnak, melyeket azonban csekély jelentőségüknél fogva itt mellőzhetőknek vélünk.

tárdulás után a komáromi várbirtokot a fentnevezett zsidónak adományozta, s a királyné tulajdonát képező harminczadot pedig ugyancsak neki bérbe adta. Az adománylevél nem maradt ugyan ránk; de Bélának egy későbbi okmányában részletesen leiratik az egész dolog az indító ok és az idő elhallgatásával; ezeket azonban a viszonyok tekintetbe vételével könnyen kitalálhatjuk amúgy is.

Ennél csekélyebb jelentőséggel bír ránk nézve Bélának 1244. okmánya, melynek erejénél fogva Kissyd, Nolcz, Seraphynus és Echy Pál csallóközi udvarnokok némi területnyeréssel együtt a magyar nemességet kapják Ruch és Shegzen grófok ajánlatára.²⁷⁾

A következő évben (1245.) Béla király a pápai plébánost iktatta be némely birtokokba Tetus komáromi főispán által.²⁸⁾

1246-ban pedig István királynak a bakonybéli apátságnak tett adományozását megújítja s így az a komáromi rév- és vámjövödelmeket tovább is élvezte.²⁹⁾

1248-ban a budai káptalannak adott, de csak töredékben fentmaradt privilegiumban a komárommegyei Arpa (Arpad) községekről intézkedik.³⁰⁾ Ez időben öt ily nevű helység létezett Komárommegyében; az 1. Arpa a komáromi várhoz tartozott, a 2. Arpa a királyné birtoka volt, a 3. Arpa a királyné hirnökének (*praecones dominae reginae*) és a ko-

²⁷⁾ Fejér. Cod. dip. IV. 1. 333. l.

²⁸⁾ Fejér. Cod. dip. IV. 1. 378. l.

²⁹⁾ U. i. IV. 1. 410. l.

³⁰⁾ U. i. VII. 3. 52. l.

máromi várnak volt közös birtoka, a 4. Vitéz-Arpad, az 5. Syke Arpa; e helységek közül ma már egy sem létezik, sőt fekvésüket sem tudjuk biztosan meghatározni; mert a határleírásban szereplő Bana,³¹⁾ Zelebeg, Hozuga, mint ma már szintén nem létező helységek nem igazíthatnak útba!

1249. Béla az esztergomi érsek tulajdonát képező szőnyi (seeun) birtokért, mely két ekényi szántóföldből, 17 kuriából (melyek mindegyike évenként fél márkát fizetett) s négy tanyából állott és viza-halászati joggal bírt, odaadja a királyi birtokot képező esztergomi Örs (Urs) falut.³²⁾

1252. Chelch (Csiliz) és Erech (Erecs) vizek melletti terteiről és Chichov (Csicsó) faluról intézkedik.³³⁾

1256-ban a komáromi várhoz tartozó Örs (villa Urs) falut egy másik Örssel egyetemben, továbbá „Questeu“-nek Bana városához tartozó némely részeit, s a király tulajdonát képező Udvard adóját bizonyos Medleki Siegfried (Fejérnél Sebridus) grófnak adományozza.³⁴⁾

1258-ban Bana némely részét a Zobori apátságnak ítélik Vincze nyitrai püspök felügyelete alatt.³⁵⁾

³¹⁾ Itt nem a most is fentlétező komárommegyei Bana értendő, mert annak egész más fekvése van, mint az itt leírtak.

³²⁾ Fejér. Cod. dip. IV. 2. 42. l.

³³⁾ U. i. VII. 5. 506. l.

³⁴⁾ U. i. IV. 2. 367. l. és Knauz: Monumenta. Eccl. Strigon. 436. „et aliam terram, similiter urs nominatam cum una vinea a fratribus Sancti Lazari iusto praecio comparatam etc.“

³⁵⁾ U. i. V. 1. 318. l.

1263-ban a Dudvág és a Holtvág melletti földeket Béla a német-ujvári monostornak adományozza.³⁶⁾

1264. máj. 6-án Béla Sixtus mesternek, esztergomi olvasó kanonoknak adja a komáromi várhoz tartozó hetényi birtokot; mivel római követsége alatt igen hasznos szolgálatokat tett a királynak.³⁷⁾

1264-ben a győri káptalan előtt Medleki Siegfried (Zebrius) gróf eladja a IV. Bélától kapott udvardi birtokot Fülöp esztergomi érseknek 70 marka finom ezüstért, hogy azon magát ellenségei kezeiből kiválthassa.³⁸⁾

1264. november. Mária királyné a komáromi várhoz tartozó Heténynek a királyné tulajdonát képező részét Sixtus mesternek adományozza az udvarnak tett hű szolgálatokért.³⁹⁾

Végre 1265. április elsején kiadta Béla a Komárom történetében korszakot alkotó privilegialis levelet, melynél fogva városunk megnyerte az összes városi szabadalmakat.

Nemcsak külföldön, de nálunk is bevett szokás volt, hogy a királyok a régibb városoknak adott privilegiumot anyajognak tekintve, azzal, mint egy kész egészszel később támadt városokat is felruháztak. Ily anyajognak tartott kiváltsággal bírtak hazánkban Székes-Fehérvár, Buda, Selmeczbánya, Zágráb, Nagy-Szöllös, a szepesi városok, a szá-

³⁶⁾ U. i. IV. 3. 116. l.

³⁷⁾ U. i. IV. 3. 200. l.

³⁸⁾ Fejér. Cod. dipl. IV. 3. 251.

³⁹⁾ U. i. IV. 3. 254.

szok, stb.⁴⁰⁾ ezek közül Komárom, Buda várának jogait nyerte meg (Buda 1244-ben minor Pest 1255. castrum Pest 1265. Novum castrum Budense 1276; Castrum Budense és 1288-ban Buda néven szerepel okmányainkban.)

Hogy ez adományozás indító okáról tiszta fogalmunk legyen, előre kell még bocsátanunk, hogy Béla a tatárpusztítás után belátván, hogy a vármegyei hadszerkezet további fentartásával nem lesz képes a hazát megvédeni, a várak és a városok felvirágoztatására fordította minden gondját;⁴¹⁾ ezért volt oly bőkezű a városi jogok adományozásában; ezért adott rövid idő alatt több mint 25 városnak szabadalmakat!

A Komáromnak adott privilegium magyar fordításban ekkép hangzik:

„Béla Isten kegyelméből Magyarország, Dalmatia, Croatia, Rama Servia, Gallicia, Lodomeria és Cumania királya. Üdvöt az Úrban mindazoknak, kik most vagy a jövőben e jelen okmányunkat megtekintendik! Mivel a királynak dicsősége a népek sokaságában fekszik, a királyi méltóság folytán nemesak az erkölcsökkel kell nevelnünk a tekintélyt, hanem az alattvalók iránti bőkezűségben is mindenki felett ki kell tününk; tehát ezek folyamatában mindenkinek emlékezetébe akarjuk hozni, hogy Komárom városunk Volvelinus Oltma-

⁴⁰⁾ Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és vásárlói a multban. 43. I. és a „Tudományos Gyűjtemény“ 1822. III. A városoknak kezdetéről és azoknak mostani elrendeléseiről.

⁴¹⁾ Ipolyi Arnold: „Besztercze Művelődéstörténete.“ Századok 1874. 544—545.

nus (Altman) és Neklinus zsidóktól, t. i. Henel (Henok?) hajdani kamaragrófnak fiaitól, egy nagy öszszeg pénz fejében (a királyi kamara igazgatásából) reánk visszaszállott és mi ugyanezt a várat Walternek ⁴²⁾ kamaránk grófjának adjuk örök birtoklásul ugyanoly nagy összegű pénzért! Ugyanez a Walter gróf nem rejtve el az igazságos munka és törekvés által szerzett kincset, hanem inkább nyilvánosságra hozva azt, a királyi fenség tiszteletére és az ország díszére, mint hű hazafi ama várat nagyszerűen igyekezett felékesíteni saját költségén, s előttünk alázatosan könyörgött, hogy ama vár fentartását és megőrzését — mivel az ő tehetsége nem elégséges — királyi méltóságunkkal eszközöljük. Mi tehát a magunkra vállalt tisztségünknel fogva, tartozván mind az igaz érdemeket becséhez képest mérni, mind országunk összes alattvalóinak érdemeit, melyeket előre is közhasznúaknak vélünk jutalmazatlanul nem hagyni; ezen Walter grófot szívünkben őhajtván királyi ajándékkal megtisztelni, Komárom falut (mely mint ilyen mindig királyi birtokot képezett, s így mint alább látandjuk, nem is volt a fentnevezett zsidóknak birtokában), melyet udvarnokaink laktanak s mely közeli fekvése miatt a vár számára szerfölött alkalmas, minden jövedelmeivel, t. i. a földekkel, kaszálási, halászati s más egyéb jogokkal a fentne-

⁴²⁾ Walter német neve daczára is magyar alattvaló volt, mert az 1222. évi aranybulla szerint idegeneknek ezentúl nem volt joga a királynak nagyobb birtokokat ajándékozni. Különben Komáromot nem sokáig bírta, 1277. már Tamás bán rendelkezik fölötte. Walter 1269. mint budai comes szerepel már. Cod. dip. IV. 3. több okmányában.

vezett Walter grófnak adjuk örök és békés birtoklásul Komárom várához, átvivén onnét udvarnokainkat máshová! És mivel a királyoknak tulajdonsága a népek sokaságának örülni, hogy ezen faluba minél biztosabban és szabadabban gyűljenek a városi lakók, az azon faluba összegyűlt és a jövőben összegyűlendőeknek, minden tekintetben ugyanazt a szabadságot adjuk, melynek Buda (de novo monte Pesthiensi) polgárai örvidenek. Hogy pedig ezen donatioinknak és szabadalomadásunknak érvénye mindörökké fent maradjon, s hatálya az idők folyamában valaki által meg ne változtathassék, jelen levelünket adjuk ki kettős pecsétünkkel megerősítve. Kelt april 1-én 1265-ben uralkodásunknak 30. évében hívünknek, Farkasy mesternek, a fehérvári egyház prépostjának s udvarunknak vice-cancellariusá által.⁴³⁾

Hogy e nagyfontosságú okmányt megértjük, természetesen tudnunk kell, micsoda szabadalmakkal birt Buda! Amenynyire az elszórt okmányokból kivehettem, az leginkább a következőkben foglalható össze az évenként szabadon választott bíróság, melynek fejét a kiváltságadó erősíti meg,⁴⁴⁾ köz- és magánjogi önállóság, helyhatósági és birtokjogi szabadság és végre a vagyon feletti szabad

⁴³⁾ Cod. dip. IV. 3. 283. és Knauz: Monum. Eccl. Strig. az eredeti az esztergomi primatialis levéltárban van II. Ulásló 1504. átirata szerint.

⁴⁴⁾ Hogy miként ment végbe a bíróság megválasztása az bőven le van írva Wenczel Árpád-kori új okmánytárában III. 206—228.

rendelkezés, ⁴⁵⁾ mind oly jogok, melyekkel együttvéve csak legelőkelőbb városaink birtak. Voltak azonban e jogokon kívül még kiváltságai is: ilyenek az árúmegállítási jog, ⁴⁶⁾ a esőböradótoli mentesség, ⁴⁷⁾ az árúkkal fel- és alájáró hajókra vonatkozó szabadalom, ⁴⁸⁾ a vásárjog ⁴⁹⁾ s végre a részbeni vámos adómentesség a királyi harminczad kivételével. ⁵⁰⁾

Az egyes történeti munkák még több ily szabadalmat is hoznak fel, de nem igazolhatván azokat hiteles okmánnyal, mellőzni voltam kénytelen.

Ha e jelentékeny szabadalmakat összehasonlítjuk az aránylag csekély közterhekkkel, úgy be kell vallanunk, hogy Komárom azon csekély számú szerencsés városok közé tartozott, melyek, ha jogaikban nem háborgattattak az izgékony nemesség által, nyugodtan élvezhették keresményük gyümölcsét s jólétük gyarapodásának bizton nézhettek elébe! Hála érte a nagy nemzeti királynak IV. Bélának! kinek oly sokat köszönhet Komárom, hogy szabadsalmai által megadta a fejlődés lehetőségét,

⁴⁵⁾ Lásd Michnay Endre és Lichner Pál: Buda városának törvénykönyve 1845.

⁴⁶⁾ Endlicher: Monument. Arp. 466—469 és Katona: Hist. Critic. VI. 44—46. ite minor Pest ultra Danubium, quantum ad naves ascendentes et descendentes consimili gaudeat libertate.

⁴⁷⁾ Katona: Hist. Critic. VI. 47.

⁴⁸⁾ U. i.

⁴⁹⁾ Böven le van irva Mathias Bél: Notit. Hung. Nov. I. és Fessler: die Geschichte der Ungarn und ihrer Landtheile I. 609.

⁵⁰⁾ A mint azt Buda városa egyes szabadalmak folytán élvezte.

s tág teret nyitott a művelődésre és a gyarapodásra a város lakóinak! Kétszeresen becsben kell tartanunk az ő áldott emlékét, tudva, hogy saját jövődelméről mondott le akkor, midőn oly liberalisan gondoskodott városunk jövőjéről! Menynyivel más-kép gondolkoztak bizonyos körök akkor, midőn Komárom megakarván menekülni a végzetetlen zaklatásoktól, a szabad királyi városjogot akará megszerezni! Virágzó gazdaságát, vagyonát, sőt részben jó hírnevét is fel kellett áldoznia, hogy a lelketlen haszonlesőknek — kik nem törődnek ezrek és ezrek jólétével, — túlságos követeléseit kielégíthesse!

Negyedik Béla privilegiuma folytán csakhamar egyesült az eddig három részből állott Komárom, s még a XIII. században várossá lőn! Kétségtelen bizonyították erre Tamás bánnak és Trencsényi Csák Máténak privilegiumai! Az elsőben a lakósok már „hospites“ néven szerepelnek ⁵¹⁾ s fölöttük kizárólag a város bírása itél (villicus eorum) Trencsényi Csák Máté szabadalmában pedig már egyszerűen „civitas nostra de Kamarum“ néven szerepel. Ebből látható, mennyi hitelt érdemel a régibb és újabb íróknak azon véleménye, hogy „Komárom a vegyesházból származott királyoktól városi szabadalmakat nyerve, várossá fejlődött.“ Úgy látszik, az ezt állítók sem a fent idézett két okmányt, sem a vegyes házból származott királyokét nem

⁵¹⁾ Hogy a „hospites“ alatt városi lakókat kell értenünk, az minden kétségen kívül áll. Mint ilyenek szerepelnek már Kálmán király törvénykönyvében, az aranybulla 19. fejezetében is mint városi lakóknak engedtetik meg, hogy kezdetben nyert szabadságukkal éljenek.

ismerték; mert azokban bizony semmi oly szabadság nincsen, amit már azelőtt nem bírt Komárom.⁵²⁾

IV. Béla uralkodása idejéből még az 1265. év után is bírunk számos okmányt, melyek részint általa, részint mások által kiadva, Komárom és vidékének történelmére nézve kiváló érdekekkel bírnak. Ilyen mindjárt Péter mesternek az esztergomi szent Istvánról nevezett hospitium főnökének 1265-ben kiadott okmánya, mely szerint mindenkinek tudtára adatik, hogy Medleki Siegfried gróf eladta az esztergomi érseknek a negyedik Bélától nyert komárommegyei birtokokat, névszerint Udvard adóját, a komáromi Örs faluban levő 12 ekényi (1680 holdnyi) és a Bana várához tartozó négy ekényi földet a vele együtt járó jogokkal és szabadságokkal 100 márka finom ezüstért, ezen összeg neki ki is fizettetett, mit a jelen okmány is bizonyít.⁵³⁾

1266. Béla király a Komáromtól $2\frac{1}{16}$ állomásra fekvő Kömlőd faluba jön, s ott a főispánokkal, az ország báróival, Mór királyi tárnokmesterrel, Farkasy fehérvári préposttal, Fülöp váci püspökkel s István ifjabb király küldöttével hosszasan tanácskozott, s a veszprémi püspöktől jogtalanul eltulajdonított birtokokat neki viszszaadni parancsolta.⁵⁴⁾

⁵²⁾ Ha csak a nádvágási és egyéb efféle engedményeket nem vesszük városi jogoknak. Derék tudósunk Ipolyi Arnold püspök az egyedüli, aki tudományosan megvitatta e dolgot. Szerinté Komárom 1275 körül lett várossá. Új „Magyar Múzeum“ 1858. évfolyam I. 490. l.

⁵³⁾ Fejér. Cod. dip. IV. 3. 309.

⁵⁴⁾ U. i. IV. 3. 322.

1267. Béla elrendeli, hogy az összes birtokok, melyek hajdanta a király és királyné udvarnokai által birattak, neki visszaadassanak.⁵⁵⁾

1267. Béla király a komárommegyei Radvány (Rodovan) falut, egy dunai szigettel és a dunai halászzattal Sixtus mesternek és nővérétől származott unokáinak, t. i. Hetényi Lőrincz fiainak adja örök birtokkép.⁵⁶⁾

Ugyancsak 1267-ben Béla a fentemlített Sixtus mesternek és unokáinak Radvány körül még más birtokokat is ad és a határt szabatosan körülírja.⁵⁷⁾

1268. Udvard falut hajdan a királyi udvarnokoknak, a tatárpusztítás után pedig Sebridusnak (Siegfried) és katonáinak lakhelyét a primás birtokában megerősíti. A terjedelmes okmányban részletesen le van írva Udvard (Huduord) fekvése és története.⁵⁸⁾

1268. István ifjabb király a komárommegyei Megyer felett s a Vág folyó mellett fekvő birtokokat Parabuch grófnak adja örök birtokképén.

1268. Az esztergomi káptalan kiadja rescriptumát István ifjabb király adománylevelére, mely által az a Szőny melletti földeket Wegh unokájának Miklósnak adja.⁵⁹⁾

1268. Béla király megengedi, hogy Pamlen és Péter csallóközi nemesek Pathon levő részjogu-

⁵⁵⁾ U. i. IV. 3. 391.

⁵⁶⁾ U. i. IV. 3. 430.

⁵⁷⁾ U. i. IV. 3. 438.

⁵⁸⁾ U. i. IV. 3. 488.

⁵⁹⁾ Exs. elencho Documen. de Lelesz etc. Jankovich. T. II. p. 14 Fejér. 488. kivonatát adja.

kat 18 ezüst girán eladhassák Jurk királyi tárnokmesternek és testvéreinek.⁶⁰⁾

Az 1268. évből van IV. Bélának még egy okmánya, melyet mint legfontosabbat szántsándékkal utoljára hagytam! Ebben van ugyanis leírva Komárom városának és vidékének (t. i. a várbirtokoknak) fekvése, határa, kiterjedése oly részletes pontossággal, melyet — kellőleg figyelembe véve a kort, — nem lehet eléggé bámulnunk. Kiválólag fontos ránk nézve ez okmány azért is; mert belőle tudjuk meg, hogy a komáromi várbirtok még a XIII. század végén is, midőn már a várjavak legnagyobb része el volt idegenítve, még úgyszólván teljesen épen fentállt.⁶¹⁾

Hogy terjedelmes, privilegialis formában kiadott okiratot⁶²⁾ valódi értéke szerint méltányolhassuk, kissé részletesebben kell azt ismertetnem.

A szokásos üdvözlő szövegek után tudtára adatik mindenkinek, hogyha a királyi kamara és a harminczad jövedelmeinek bérlői tartozásukat meg nem fizetik, összes vagyonuk a királyi joghatóságnál fogva lefoglaltatik. Miután pedig Wlewelin (Welwen) Nekkul, Oltmannus zsidók, Henuk zsidó fiai⁶³⁾ a királyné jövedelmeinek bérlői 800 márka

⁶⁰⁾ U. i.

⁶¹⁾ Fejér. Cod. dip. IV. 3. 443. A budai káptalan 1317. átiratának eredetije az esztergomi primatialis levéltárban őriztetik.

⁶²⁾ Melyről kitünő értekezést írt Ipolyi Arnold az Uj M. M. 1858. 477—496. és 535—562.

⁶³⁾ E zsidók nevei a fentjelzett okmány minden kiadójánál más-más változatban jön elő. Legvalószínűbb azonban a Henok, Altmann stb.-féle elnevezés.

finom ezüsttel adósak maradtak, és azt a többször engedményezett határidőre sem fizették meg, a lekötött pénzbírság már az adóssági összeget is felülhaladta. Utóljára is a királynéhez folyamodtak és bevallották, hogy miután adósságuk összes vagyonuk értékénél nagyobb összeget tesz ki, azt nem képesek megfizetni. Ennélfogva a királyné lefoglaltatta Komárom várát és a várbirtokot, — mint lekötött zálogot — s a király beleegyezésével eladta azt egy a komáromi várhoz tartozó tatai malommal együtt Walter comesnek 800 márka ezüstért! A vételt Béla király a jelen okmánynyal bizonyítja; s egyszersmind jelenti, hogy a beigatás Oliverius, a királyné tárnokmestere és Nena mester az esztergomi káptalan kiküldötte által meg is történt. A várbirtok falvai, birtokai, vizei, völgyei stb. a fentjelzett Oliverius és Nena mester bizonyosága szerint hiteles határleírással ekkép következnek. Itt aztán kitűnő topographiai leírással elősorolja az egyes falvakat.

Kezdi Komárom várával, mely mint ilyen különálló területet képezett, s nem tartozott Komárom városához, mint a mely királyi birtokot képezett, s így nem is zálogosítottatott el a fentebbi zsidóknak. Azután következik szent Andrásfalva (Villa S. Andreae) a Duna mellett, ott, hol ma a hasonló nevű egyház áll; ettől keletre feküdt Keszű (Villa Keszw.) a Vág partján, egyik része valószínűleg a komáromi oldalon, a másik pedig a folyó tulsó részén. Kétségkívül a „Villa Keszw“ alatt a vár-köze vagy vár-földe nevezetű 3000 holdnyi területet kell értenünk, melyet Mátyás király ado-

mányozott a városnak, de a melyet Komárom böles tanácsa 1745-ben a királyi kincstárnak engedett a szabad királyi városi jog megszerzése alkalmával!

A vár és a szt. Andrásfalv között fektűt Komáromfalva (Villa Komarum), mely, mint már fentebb említők, a várhatóság joga alól kivett falv volt. Fekvése a leírás szerint a mai sétatér helyére esik.⁶⁴⁾

Ezek szerint tehát világos, hogy Komárom az Árpádok alatt három egymás mellett fekvő falvból állott, melyek még a XIII. században egyesűlve egymással egy várossá lőnek s a mai Komáromot képezték. Ez annál inkább valószínű, mert 1277-től fogva már egyszerűen csak mint Komárom szerepel.⁶⁵⁾

Most következnek azután a várbirtokhoz tartozó helységek nevei, melyek az okiratban következő sorrendben említettnek⁶⁶⁾: Őrs (Villa Urs), Örkény (Terra Urkey), Aranyos (Oronos), Ócsa (Villa Outha és Oucha), Kulcsod⁶⁷⁾ (Terra Kulchud), Bogya (V. Bogha), Szakálos (V. Zakalus), Fűz vagy Fűss (V. Fyuz), Megyer (Meger), Vámos (Vamus), Tany (V. Thoun), Haraszt⁶⁸⁾ (V. Horoszth), Csicsó (V. Chychou), Kolos-Néma (V. Nema), Megyeres (V. Mege-

⁶⁴⁾ Még a későbbi időkben is ez volt Komárom központja. A Nemzeti Múzeum egy rendkívűl régi fametszetű képén is a mai sétatér helyére van téve a város legkiemelkedőbb része.

⁶⁵⁾ Lásd Tamás bán, Csák Máté stb. privilegiumait.

⁶⁶⁾ A határleírást terjedelme miatt kénytelen vagyok itt mellőzni.

⁶⁷⁾ Ma már helyét sem tudjuk meghatározni.

⁶⁸⁾ Helyét nem tudjuk ennek sem meghatározni, pedig a XIV. századi okmányokban igen gyakran szerepel.

rech), Szakálos (V. Zakalus), Arpa, 2) Arpa, Virt (V. Kurth).

Ezekén kívül még a következő, nem a vár-
birtokhoz tartozó helységek is leíratnak két Örs, Szt.
Pál, Szakalos (Superior), Szakálos (Agazonum),
Felső-Aranyos, Ócsa (Vontha birtoka), Gellér, Ekel,
Ekecs, Guta, két Kulcsod, Nagy- és Kis-Keszi, Bollor,
Staul, Beryn, Samufalva, Nemes-Füss, Vitéz, Bana,
Zelebeg, Hoszuga, Syke, Árpá, Katapán Monostor,
Sándor, Moyk, Pát, Hetény, Zsigárd, Radvány
stb.⁶⁹⁾ E helységek közül ma már mindössze csak mint
egy 20 falu és 8 pusztá van meg, a többi elpusztult.

A vizek közül, melyek az okmányban felho-
zatnak, ezek az említésre méltók: a Vág, Dudvág,
Erecs, Csiliz folyóvizek, azután Köböldökverem
(Kubulduk forem), Büztere, (Buestre), Veres, Erchen,
Meenkyri, Miléz, Halastó, Magfő, Megye, Request
stb.; a mocsarak fekvése az egyes vidékek leírásá-
nál oly pontossággal vannak kijelölve, hogy az
illető vidék ismerője azonnal tájékozhatja magát.⁷⁰⁾

Az egyes falvak, vizek, erdők stb. leírásánál
az okmány felemlíti a birtokosokat is, kik közül
a következők birtak nagyobb területeket: az esz-
tergomi érsek, a katapani apátság, a moyki apátság,
a győri püspökség, a pannonhalmi apátság, a sera-
phini (lekéri) apátság, a szolgagyőri vár, a király
és királyné udvarnokai és hírnökei, a Kathpán
nemzetiség, Salamon gróf, Jakab mester, az ekeli

⁶⁹⁾ Radvány, Patas és Kulcsod (a Csallóközön kívüli)
falukkal együtt a mai Csilizköz vidékére esik.

⁷⁰⁾ Természetesen csak azoknál, a melyek még maig is
léteznek.

nemesek : Gábor és Pázmány, a Vontha-család, István és Bertalan urak.⁷¹⁾

Ha az itt felsoroltakat mind egy szerves, egyöntetű egészbe öntve gondoljuk, úgy előttünk áll a terjedelmes okmány, a milyennel hazánk egyetlen városa sem dicsekedhetik az Árpádok korából. Bátran ki lehet mondani, hogy Komárom és vidékének Árpád-kori földiratára s részben történetére is ez okmányban oly kincset bírunk, melyet, hogy érdemei szerint lehessen méltatni, kötetet kellene róla írni! De az itt felhozott többi okmány is méltó arra, hogy velük bővebben foglalkozzunk. Hogy én azt nem tettem, annak oka az, hogy e rövidke vázlattal csupán a figyelmet akartam e korra vonni, mely minden tekintetben megérdemli a komoly tanulmányozást és az enyiménél alaposabb ismertetést. Addig is míg ilyen létre jön, tán e szerény dolgozat is használható lesz, mint a melyben kellőleg fel vannak említve a források, melyeknek útján amaz megírható lészen.

⁷¹⁾ Több más apróbb birtokosokkal együtt (Chéna, György Barianus, Janus, Konrád, Paulinus) stb. stb.